

О ГОВОРНИМ ВЈЕЖБАМА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

РЕЗИМЕ: Циљ овог рада није да на теоријској и практичној равни да нова тумачења или дефинише нове приступе говорним вјежбама као дијелу наставе културе изражавања, него само и искључиво да скрене пажњу на важност ове често занемарене наставне области и да неким идејама и ставовима припомогне наставницима да отклоне извјесне и сигурно евидентне дилеме у реализацији ове наставе.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: говорна вјежба, култура изражавања, усмено изражавање, богаћење језичког израза...

У наставној пракси, поготово у основној школи, озбиљне потешкоће се јављају током реализације наставе културе изражавања, односно код реализације једног од најзначајнијих сегмената те наставе, а то су говорне вјежбе. Ове потешкоће посебно долазе до изражаја код младих наставника и српског језика, и разредне наставе, дијелом због недовољног практичног искуства што је свакако мањи проблем, а дијелом и углавном због недовољног методичког знања, поготово из оног дијела који се односи на наставу културе изражавања.

Наиме, на већини катедри и за српски језик, и за разредну наставу у оквиру програма предмета *Методика наставе српског језика и књижевности* настави културе изражавања се поклања веома мала или скоро никаква пажња¹. Овдје је важно снажно нагласити да је управо због тога код већине наставника присутан дефицит знања када је ријеч о осмишљавању и реализацији кључног сегмента који се у настави српског језика означава као *говорна вјежба*².

Иако је говорна вјежба у НПП-у заступљена у свим разредима основне школе, осмишљене припреме наставника у току студија за њену реализацију на часу нема. А добро осмишљене и квалитетно и у континуитету реализоване говорне вјежбе су апсолутно први и најважнији услов за изградњу квалитетног језичког израза, односно за коректну писменост.

У нижим разредима основне школе *говорне вјежбе* се планирају и реализују у виду *причања*³ у оквиру *усменог изражавања* као функционалне припреме за тзв. *писмено изражавање*, односно, за *писмену вјежбу* која након тога слиједи. Управо због тога се у стручној литератури с времена на вријеме

* Рад је објављен у часопису *Радови филозофског факултета И. Сарајево, 4/2012*

¹ Детаљније у Лаловић, Р. Раде (2012.): Недостаци знања из методике наставе главни узрок све слабије наставне праксе – у припреми за штампу

² И у нашој методичкој литератури очигледан је недостатак стручних радова који се баве говорним вјежбама. Уз понеки краћи стручни рад у педагошким часописима једине озбиљније радове на ову тему су сачинили Стјепко Тежак, *Говорне вјежбе у настави хрватског и српског језика*, Загреб, 1964. и Исак Калпачина, *Говорне вјежбе у настави српскохрватског језика*, Подгорица, 1982.

³ Види у Анчић, Ж. (www.udruzenjeucitelja.rs.sr): *Говорно изражавање у разредној настави (причање)*, - прочитано 3. јула 2012. г. гдје стоји: У нашем важећем наставном плану и програму за основне школе предвиђене су следеће вјежбе (говорне и писмене) **причања** које ћемо приказати по разредима. **У другом разреду планирамо, организујемо и реализујемо:** Причање догађаја приказаног у низу слика, Причање догађаја приказаног на једној слици, **У трећем разреду планирамо, организујемо и реализујемо:** Причање на основу датог почетка, Причање на основу датог краја, Причање замишљеног догађаја. **У четвртном разреду планирамо, организујемо и реализујемо:** Причање на основу датог текста, Причање на основу датог краја, Причање замишљеног догађаја, Причање по датим ријечима, Причање након слушања музике. **У петом разреду планирамо, организујемо и реализујемо:** Причање о замишљеном догађају, Причање на основу датих ријечи, Причање на основу сажете фабуле, Причање – проширивање приче

говори и о причању⁴, али се понекад причање поистовјећује са приповиједањем истичући његову сличност са описивањем⁵, што је свакако погрешно јер се причањем слушаоцима може дочарати и догађај, и доживљај, и опис лика, појаве или предмета, краћа расправа и много шта још. Дакле, **причање је процес**, а резултати причања су различити зависно од тога шта се прича и с којим циљем се прича (нпр. разне врсте и типови приповиједања о стварном или измишљеном догађају, описивање разних предмета, ствари, ликова, простора илс. .

У вишим разредима основне школе *говорне вјежбе* су у континуитету заступљене као дио наставе *културе изражавања* у свим разредима с том разликом што су садржаји, односно тематско поље које је захваћено говорном вјежбом, без обзира да ли је ријеч о приповиједању, описивању или расправљању, знатно сложенији и захтјевнији⁶.

Из наведеног се јасно закључује да се настави културе изражавања, како у виду говорних, тако и у виду писмених вјежби које их често, али не и обавезно непосредно прате мора посветити велика и стручна, и методичка пажња како би ученици довољно добро овладали језиком и језичком праксом у цјелини. Због тога се говорној вјежби, како њеном планирању и припреми, тако и самој реализацији ваља одговорно приступати.

Да би говорна вјежба у потпуности остварила своју улогу у оквиру наставе културе изражавања она мора бити прецизно испланирана и ваљано припремљена. Говорна вјежба, како смо рекли, се углавном планира као први корак у тријади усмено изражавање, писмено изражавање и колективно исправљање и вредновање урађене писмене вјежбе. Само тако осмишљен процес даје пуни допринос изградњи квалитетног језичког израза код ученика⁷.

У припреми и реализацији говорне вјежбе на унапријед задану и осмишљену тему наставник прво анимира и мотивише ученике за што активније учешће у току реализације планиране говорне вјежбе. За тај час ученици могу да имају унапријед сачињен лични план за реализацију најављене теме приповиједањем, описивањем, расправљањем или извјештавањем, зависно од постављеног наставног циља и дефинисаних наставних задатака. Сходно томе ученици могу да имају и заједнички сачињен

⁴ Види: Радуловић, Љ. (1978): Неки аспекти причања у настави културе изражавања, часопис за педагошка питања „Наша школа“ бр. 7 – 8 , стр. 441. -449. Сарајево; **Стевановић, М.**(1970/71.): *Причање о садржају једне и више слика*. ПРИЛОЗИ настави српскохрватског језика, број 4, стр 92-96. Друштво наставника српскохрватског језика и књижевности СР БиХ, Бања Лука; **Ахметбеговић, М.**, (1970/71.): *Повезаност говорних и писаних вјежби*, ПРИЛОЗИ настави српскохрватског језика, бр.4, стр. 79-84. Друштво наставника српскохрватског језика и књижевности СР БиХ, Бања Лука; П. Шимлеша и др. (1959.): *Методика елементарне наставе 2*, Загреб

⁵ Види: Аничих, Ж. *Говорно изражавање у разредној настави (причање)*, www.udruzenjeucitelja.rs.rs - прочитано 3. јула 2012. г.

⁶ НПП (2002.): У вишим разредима основне школе говорне вјежбе су заступљене по разредима и тематским подручјима: **шести разред**: Причање о догађају по хронолошком реду казивања на основу заједничког плана, Причање измишљеног догађаја и доживљаја, Описивање једноставног радног поступка, Описивање спољашњег простора, Описивање унутрашњег простора, Портретисање лика, Извјештавање о стварном или измишљеном догађају; **седми разред**: Причање с кориштењем елемената композиционе форме, Описивање динамичних и статичних појава у природи, Описивање унутрашњег простора, Портретисање лика из умјетничког дјела и из непосредне околине, Извјештај о некој акцији; **осми разред**: Причање о стварном или измишљеном догађају са описима и дијалозима, Описивање екстеријера и ентеријера, Портретисање; **девети разред**: Причање о сопственим и туђим доживљајима с ефектним почетком и завршетком, Описивање сложених предмета, Описивање сложених радних поступака, Расправљање о књизи, позоришној представи, филму...

⁷ Да је ријеч о веома важном сегменту говоре нам и прецизно дефинисани **Општи стандарди постигнућа - Образовни стандарди за крај првог циклуса обавезног образовања у Србији, Београд, 2011. године**. У том документу *Завода за вредновање квалитета образовања* стоји „У области ГОВОРНА КУЛТУРА ученик / ученица: познаје основна начела разговора: уме да започне разговор, учествује у њему и оконча га; пажљиво слуша своје саговорнике; користи форме учитивог обраћања, казује текст природно, поштујући интонацију реченице / стиха, без тзв. „пеvuшења“ или „скандирања“; уме да преприча изабрани наративни или краћи информативни текст на основу претходне израде плана текста и издвајања значајних делова или занимљивих детаља; уме самостално (својим речима) да описује и прича на задату тему: држи се теме, јасно структурира казивање (уводни, средишњи и завршни део казивања), добро распоређујући основну информацију и додатне информације; уме да на занимљив начин почне и заврши своје причање; уме да у кратким цртама образложи неку своју идеју; уме да одбрани своју идеју или став.“

план који се реализује као тежишни правац на нивоу одјелења, а најбољи ученици могу да се определијеле и за излагање без унапријед утврђеног плана компоњујући своју причу на основу стечених искустава у раније реализованим говорним вјежбама.

Пошто је свака говорна вјежба у функцији изградње правилног и богатог језичког израза неопходног у различитим животним ситуацијама и у функцији богаћења лексичког фонда код ученика, у квалитетној педагошкој пракси се показало као веома ефикасно ангажовање одличних ученика да прошире или на свој начин дограде претходно излагање мање даровитих ученика како би се системом непосредне очигледности утицало на богаћење и изградњу језичког израза сваког појединачног ученика. Наравно, у овом случају су веома важна и наставникова објашњења добрих и лошијих страна ученичког излагања и даља мотивација која води ка усвајању ваљаних образаца који се могу користити у новим ситуацијама.

Као посебна и врло ефикасна самостална припрема ученика у њиховом слободном времену за сваку врсту говорне вјежбе је и читање умјетничких текстова сличне тематике са тематиком планираних говорних вјежби, односно препричавање тих текстова. Вјежбе причања и препричавања се могу планирати и изводити и у школи у оквиру *допунске, па и додатне наставе* и тада су ефикасније јер се изводе уз наставникову стручну подршку.

Код системског припремања ученика како за говорне, тако и за писмене вјежбе важна је и израда, и усвајање листе карактеристичних ријечи које се на адекватан начин могу примијенити приликом обликовања језичког исказа у току и говорне, и писмене вјежбе. Те листе чине карактеристичне групе именица, придјева, глагола и других карактеристичних ријечи који се функционално могу искористити у учениковом обликовању адекватних описа, коментара, извјештаја и сл. Овдје представљамо неколико модела таквих листа које се могу користити и у говорним вјежбама за опис нпр. пејзажа, стварног или измишљеног лика, неког предмета или дијела тијела и слично. Те низове ријечи Милија Николић означава као „*акцелеративни речник*“.

Модел који овдје слиједи (први је наш, а други и трећи су примјери из Методике наставе српског језика и књижевности М. Николића) свакако нису универзални, нити су најбољи, али могу послужити младим наставницима као оријентир за стварање и бољих, и функционалнијих листа карактеристичних ријечи кад год им се то учини функционалним и корисним за усавршавање језичког израза код ученика.

ОПИС ПЕЈЗАЖА

Именице: ливада, трава, цвијеће, ограда, шибље, шума, вртови, оранице, поље, воћњак, бехар, поток, облаци, киша, воденица, врбак, куће, роса, јутро, вече, сунце, мјесец, мјесечина, људи, чобани, овце, јагњад, пас, мачка, кокошке, птице

Глаголи: хтјети, имати, бити, простирати се, зелењети се, орати, копати, садити, сијати, засијати, гранути, заклањати, бљештати, шумити, шуштати, косити, возити, дозивати, цвркатати, пјевати, завијати, грмити...

Придјеви у функцији епитета: ведар, облачан, таман, блистав, прозрачан, свјеж, бистар, мутан, витак, квргав, мирисан, висок, низак, моћан, ситан, далек, ведар....

Као додатни низ функционалних ријечи се може навести и низ *глаголских придјева* и сл.

ОПИС ЛИКА

„Врлине: поштење, правичност, искреност, несебичност, часност, храброст, пожртвовање, човјекољубље, хуманост

Мане: саможивост, себичност, егоизам, лакомост, похлепа, лењост, подлост, лаж, кукавичлук, тврдичлук

⁸ Николић, Милија (1992.): Методика наставе српског језика и књижевности, Београд

ОПИС ДИЈЕЛА ТИЈЕЛА

„**Рука:** радна, вредна, жуљевита, уморна, старачка, кошчата, снажна, чврста, сигурна, спретна, нежна, вешта, дрхтава“⁹

Листе карактеристичних ријечи, односно **акцелеративни рјечник** везан за одређену тему се често представља и у табеларном облику:

ТЕМА ГОВОРНЕ ВЈЕЖБЕ		нпр. ОПИС ЕНТЕРИЈЕРА / ЛИКА / ПРЕДМЕТА	
ИМЕНИЦЕ	ГЛАГОЛИ	ГЛАГОЛСКИ ПРИДЈЕВИ	ПРИДЈЕВИ У ФУНКЦИЈИ ЕПИТЕТА

Када је ријеч о реализацији говорних вјежби на самом часу, без обзира на тип вјежбе¹⁰, посебно важно је напоменути наставникову улогу у инсистирању на правилној интонацији изговорених реченица, на изговарању ријечи са правилним акцентом и посебно на разликовању изговора појединих сугласника као што су **Ч, Њ, Џ и Ђ** у одговарајућим ријечима. Такође је важно и увјежбавање вођења дијалога, правилно постављање питања, давање одговора пуном реченицом на постављена питања и изградња културе поштовања и уважавања саговорника.

И још нешто је овдје веома важно, а то су јасни критеријуми вредновања и оцјењивања говорне вјежбе. Ти критеријуми морају бити потпуно јасни, недвосмислени и унапријед познати и наставнику и ученицима. Они морају произићи из науке о језику и књижевности. Из критеријума се види на чему се ваља инсистирати и чему треба тежити да би се остварио резултат који се вреднује најбољом оцјеном. Али овдје настаје нови проблем. У земљама насталим распадом бивше Југославије једино су ови критеријуми недавно дефинисани у Хрватској за сваки предмет и за сваку наставну област па тако и за говорне вјежбе. И ти тако дефинисани критеријуми ни у Хрватској нису јединствени, разликују се од жупаније до жупаније, па и од школе до школе. Због тога ми наводимо два примјера критеријума, односно захтјеве које ученици морају испунити за појердине оцјене из усменог изражавања, односно из реализоване говорне вјежбе. Ти захтјеви су преузети са сајта www.os-orebic.skole.hr, односно ebookbrowse.com/hrvatski-jezik-branka-1 гдје стоји :

„УСМЕНО ЈЕЗИЧНО ИЗРАЖАВАЊЕ

Одличан (5)

- Има изразито богат рјечник и изражава се сликовито и маштовито .
- Врло успјешно самостално прича, препричава и описује .
- Своју говорну поруку обликује потпуном и правилном реченицом .

⁹ Исто

¹⁰ Стјепко Тежак разликује следеће **типове говорних вјежби**: граматичко-правоговорне, стилско-композицијске, разговарање, приповиједање, извјештавање, тумачење, расправљање и изражавање жеља и захтјева.

- Проводи правоговорна правила .
- Вјешто и точно изражава говором и глумом доживљај текста .
- Правилно изговара гласове и наглашава ријечи .
- Висок ступањ информираности , критичности .
- Потиче остале на рад и сурадњу .

Врло добар (4)

- Рјечник просјечан , али активан .
- Успјешно самостално прича, препричава и описује .
- Своју говорну поруку обликује правилно и разумљиво .
- Углавном проводи правоговорна правила .
- Точно изражава говором и глумом доживљај текста.
- Комуницира и добро повезује ријечи , слику и покрете .
- Готово увијек позорно слуша и активно судјелује у разредним дискусијама .

Добар (3)

- Рјечник просјечан , али пасиван .
- Прича, препричава и описује уз помоћ .
- Труди се проводити правоговорна правила (реагира на упозорења и настоји исправити погрешке) .
- Користи поштапалице и локалне некњижевне изразе .
- Суздржан је у усменом излагању .
- Повремено очекује помоћ у извршавању задатака .

Довољан (2)

- Има оскудан рјечник .
- Говорне поруке обликује само уз помоћ .
- Слабо проводи правоговорна правила .
- Тешко се изражава у различитим ситуацијама .
- Тражи помоћ учитеља у раду или се ослања на суученике .

Недовољан (1)

- Тешко се усмено изражава .
- Не може ни уз помоћ постићи пожељан ступањ комуникације .
- Тражи сталан потицај и помоћ .“

и са сајта www.os-popovac.skole.hr гдје су захтјеви нешто другачије постављени:

„ЈЕЗИЧКО ИЗРАЖАВАЊЕ

УСМЕНО

За оцјену: одличан (5)

- 2 правилно изговара гласове и наглашава ријечи
- 4 спретно и лако се изражава и посједује изразито богат рјечник
- 6 доживљај текста изразито вјешто и течно изражава говором и глумом
- 7 врло радо припрема говорне вјежбе и квалитетно их изводи

- 9 своју говорну поруку обликује потпуном и правилном реченицом
- 13 с лакоћом и врло успјешно самостално прича, препричава и описује
- 15 логичну и емоционалну изражајност показује у свим облицима говорних вјежби

За оцјену: врло добар (4)

- 2 спретно се изражава и има богат рјечник
- 5 самостално прича, препричава и описује
- 6 поруку обликује правилно и разумљиво
- 8 доживљај текста точно изражава говором и глумом
- 9 припрема говорне вјежбе и квалитетно их изводи

За оцјену: добар (3)

- 1 понекад гријешу у изговору гласова и наглашавању ријечи
- 3 изражава се на просјечној разини
- 8 прича, препричава и описује уз помоћ учитеља
- 11 дјелимично точно изражава текст
- 12 ређе судјелује у говорним вјежбама
- 14 упорабљује нестандартне ријечи

За оцјену: довољан (2)

- 2 често гријешу у изговору гласова и наглашавања ријечи
- 4 тешко се изражава у различитим говорним ситуацијама
- 6 врло оскудан рјечник
- 8 уз помоћ обликује говорне поруке
- 9 ријетко судјелује у говорним вјежбама

За оцјену: недовољан (1)

- 3 неточно и неправилно изговара ријечи
- 5 тешко се изражава и служи се некњижевним ријечима
- 9 не судјелује у причању, препричавању и описивању
- 10 не судјелује у говорним вјежбама
- 12 не задовољава ни технике читања“

Ови захтјеви за вредновање и оцјењивање говорних вјежби се углавном ослањају на Тежакове захтјеве па могу бити и својеврсан путоказ наставницима за осмишљавање и богаћење садржаја наставе културе изражавања у властитој пракси. Наравно да се на основу оваквих и сличних листи критеријума исти могу и требају дограђивати и усавршавати.

И на крају да закључимо. Говорне вјежбе као дио наставе културе изражавања су веома важна наставна област којој се мора посветити већа пажња и у оквиру програма *Методике наставе српског језика* на факултетима, и у практичној реализацији програмских садржаја у школи. Квалитетном реализацијом планираних говорних вјежби ученици проширују свој активни лексички фонд, усвајају добре обрасце изражавања изграђујући квалитетан властити језички израз који се након тога лако трансформише и у писани исказ кад год је то неопходно.

За квалитетну реализацију наставе усменог, односно говорног изражавања и наставник мора да се озбиљно припрема не само осмишљавајући тематска поља и моделе за говорне вјежбе, него и изучавајући адекватну и овдје углавном наведену стручну литературу без чега нема добре наставе културе изражавања, нити дјелотворних говорних вјежби.

ЛИТЕРАТУРА

1. Николић (1992.): Николић, Милија, Методика наставе српског језика и књижевности, Београд
2. Илић (1998.): Илић, Павле, Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси, Нови Сад
3. Диклић (1967.): Диклић, Звонимир; Шипка, Милан, Планирање у настави српскохрватског језика, Сарајево
4. Тежак (1964): Тежак, Стјепко, Говорне вјежбе у настави хрватског и српског језика, Загреб
5. Калпачина (1982.): Калпачина, Исак, Говорне вјежбе у настави српскохрватског језика, Подгорица
6. Миличевић мр Блажо (1976.), Култура изражавања, Сарајево
7. Радловић, Љ. (1978): Неки аспекти причања у настави културе изражавања, часопис за педагошка питања „Наша школа“ бр. 7 – 8, стр. 441. -449. Сарајево
8. Стевановић, М. (1970/71.): *Причање о садржају једне и више слика*. ПРИЛОЗИ настави српскохрватског језика, број 4, стр 92-96. Друштво наставника српскохрватског језика и књижевности СР БиХ, Бања Лука
9. Ахметбеговић, М. (1970/71.): *Повезаност говорних и писаних вјежби*, ПРИЛОЗИ настави српскохрватског језика, број 4, стр. 79-84. Друштво наставника српскохрватског језика и књижевности СР БиХ, Бања Лука
10. Аничич, Ж. (www.udruzenjeucitelja.rs.sr): Говорно изражавање у разредној настави (причање), - прочитано 3. јула 2012. г.
11. Шимлеша, П. (1959.): Шимлеша П. и др. Методика елементарне наставе 2, Загреб
12. мамузић (1967.): Мамузић, Илија, *Настава усменог и писменог изражавања у основној школи*, Београд
13. Јањић, М. (2008.): Јањић, Марина, Савремена настава говорне културе, Нови Сад
14. ОСП (2011.): Општи стандарди постигнућа - Образовни стандарди за крај првог циклуса обавезног образовања у Србији, Београд
15. НПП (2002.): Наставни план и програм за основну школу, Српско Сарајево
16. www.os-orebic.skole.hr
17. www.os-popovac.skole.hr